

Comunitat i feudalisme a la Catalunya del Sis-cents

Jordi OLIVARES, *Viles, pagesos i senyors a la Catalunya dels Àustria. Conflictivitat social i litigació a la Reial Audiència (1591-1662)*, Lleida, Pagès Editors, 2000 (542 pàgs.). (Premi Jaume Vicens i Vives d'Història Moderna i Contemporània de l'Institut d'Estudis Catalans, Sant Jordi 1998.)

El llibre de Jordi Olivares és el resultat —certament, reeixit— d'una recerca llarga i consistent al voltant de l'activitat litigant de pobles i viles a la Catalunya del Sis-

cents. L'autor ha treballat, en particular, la sèrie *Comune* de la Cancelleria Reial (Arxiu de la Corona d'Aragó); i ha pogut localitzar i examinar un gran nombre de causes o processos (2.757 exactament) que s'iniciaren entre les darreries del segle XVI i les acaballes de la guerra dels Segadors (1591-1662), i que tingueren com a eix o protagonista una o altra «comunitat rural en terres de baró» (tal com en diu d'aquelles poblacions de menys de 200 focs, i que constituïen prop de les dues tercers parts de la població catalana del període). Es tracta, doncs, d'un estudi no sols prou documentat, sinó també força original, almenys en el context de la historiografia de la Catalunya dels Àustria, i que dóna compte del gruix, l'evolució i les variants d'un fenomen que havia passat relativament desapercbut fins ara: l'auge de la litigació comunitària o vilatana.

Però la recerca d'Olivares té, a més, el valor afegit de saber plantejar —o potser fóra millor dir, replantejar— tres qüestions centrals (almenys) del feudalisme català dels segles XVI i XVII. En primer lloc, quin va ser el grau, i la varietat, i les modalitats de la conflictivitat social i antisenyorial en la Catalunya moderna? No solament si n'hi va haver molta o poca, sinó, sobretot, de quina mena. En segon lloc, quina era la «salut» del feudalisme (o «tardofeudalisme») català de l'època? Era, potser, un vestigi del passat, o bé resultava encara prou oneroso o insuportable, almenys per a certes categories de pagesos i vilatans? Finalment, quina era la relació de la pagesia i de la comunitat rural amb la política i amb les institucions tant locals (la universitat) com reials (Reial Audiència) o catalanes (les Corts)? És a dir, com podem explicar fenòmens de llarga durada i inequívoca transcendència històrica, com ara la consolidació d'una pagesia benestant i l'afebliment paral·lel (si no correlatiu) d'alguns senyors feudals, si no ben bé del feudalisme català? N'hi ha prou amb ressaltar els avantatges múltiples del domini útil respecte de la senyoria directa (i jurisdiccional) de la terra?

Pax rusticana?: revolta i litigació

Abans de tot, però, cal ponderar les xifres, l'estadística. Perquè els comptes processals reconstituïts per Olivares, i que presumiblement no són sinó la punxa de l'iceberg, són certament prou impressionants. Més de dos mil set-cents litigis en una setantena d'anys no són pas poca cosa; sobretot, si es considera que el buidatge de l'autor (llevat del decenni 1653-1662) no ha estat —no podia ser— exhaustiu, sinó que s'ha fet segons una tàctica de mostreig (amb blocs o «talls» de cinc anys entre 1591 i 1646), la qual cosa dóna una mitjana real de més de 2.700 processos en només 40 anys, és a dir, prop de setanta casos per any. El mateix es podria dir, altrament, dels processos de reversió o restitució a la Corona o jurisdicció reial de molts llocs del Principat i Comtats; tan nombrosos o reiterats que suggereixen l'existència d'un autèntic moviment anti-senyorial —i que Olivares ressegueix parcialment (pàgs. 341-359), però que algun dia caldrà reconstituir en detall, i d'ençà dels inicis del Cinc-cents, tal com ell mateix fa observar. En qualsevol cas, a la Catalunya dels Àustria, bregar a través del recurs als tribunals del rei esdevingué, certament, una pràctica habitual.

En uns períodes més que no pas en uns altres, potser; tal com suggereix l'autor, que s'esforça per correlacionar estadística litigant i conjuntura (pàg. 129). Això sembla, inicialment. Perquè la norma, en principi, fóra de l'ordre dels 300 o més processos per quinquenni, però al decenni 1653-1662 —una dècada de postguerra, fort endeutament comunal i «reacció feudal» (pàg. 496)— la xifra augmenta i oscil·la al voltant dels 400 (pàg. 135; gràfica núm. 2). La conjuntura, però, no ho explica tot; en particular, no explica pas aquest màxim de fins a 500 processos dels anys 1600-1604 —relativament normals per comparació almenys amb el període 1653-1662. Què pot tenir aquest

quinquenni que no tingui, posem per cas, el següent de 1610-1614? Altrament, la tipologia dels litigis d'aquests i d'altres anys (pàg. 132; quadre núm. 4) tampoc no ofereix grans diferències. Així, doncs, que hi hagi més processos el 1600 que no pas el 1610 o fins i tot el 1660, no serà potser el resultat d'una conjuntura *judicial*, abans que no pas econòmica o social (una audiència més *receptiva* o potser amb més mitjans puntuals...)? En qualsevol cas, la impressió que es desprèn d'aquestes dades és que la litigació no seguia ben bé —ni tenia per què fer-ho— el temps *curt* de la conjuntura; i que, al contrari, tenia el seu propi ritme: sempre prou alt o sostingut.

La geografia de la litigació tampoc no presenta grans contrastos, i reforça encara més la sospita que l'activitat litigant tenia el seu propi *tempo*; o millor encara, que havia esdevingut una pràctica o estratègia regular —de brega i resistència— de les «*comunitats rurals en terres de baró*», més enllà de la conjuntura o la geografia. Certament, els anys triats, i la mostra recollida, obliguen a ressaltar algunes regions o comarques (l'Empordà, el Gironès i el Rosselló, al nord-est; la Noguera i l'Urgell, a ponent; i el Baix Camp, el Bages o el Vallès...). El cas, però, és que la litigació fou un fenomen prou general o difós en l'espai; i que arrelà tant a la Catalunya Vella com a la Nova; a la Catalunya dels masos com a l'altra; i fins i tot en regions d'estructura senyorial prou diferent (pàg. 128).

Aquesta irradiació geogràfica, i la cronologia i les xifres de plets, són sens dubte prou significatives. Perquè, podria semblar a primer cop d'ull, que la Catalunya dels Àustria fou un veritable «oasi» social. És veritat que hi hagueren guerres (la dels Segadors, la de Successió, i tantes altres) i revoltes contra els allotjaments militars (els Gorretes o Barretines) i, per descomptat, «bandolerisme»; però, en general, els conflictes bèl·lics són presentats més aviat com a conflictes «polítics» (i no pas civils o socials), i pel que fa al bandolerisme, sembla improbable, a hores d'ara, que pugui assimilar-se a cap mena de revolta social o «primitiva». En suma, podria semblar, doncs, que la Sentència de Guadalupe (1486), aparellada i sancionada per la Monarquia i un selecte grup de representants de la pagesia de remença, hauria dut una autèntica *pax rusticana* i plurisecular al camp català (fins a la fil·loxera de finals del Vuit-cents, tal com suggeria Vicens Vives). Però les xifres, i la recerca, d'Olivares en són un desmentiment rotund: el conflicte perviu; si de cas, ha mudat de pell, únicament. Cap més «guerra de cent anys entre senyors i pagesos» (per dir-ho amb la fórmula de P. Vilar), d'acord; però, en canvi, centenars, milers de causes o antagonismes, «camuflats» o «suavitats» sota formes «legals» —a més de legítimes— i fins i tot «passives» o «soterrades». Tal com diu Olivares mateix: «*Amb certesa, pledejar era la forma més important de la conflictivitat social en els segles XVI i XVII*» (pàg. 27).

La «*revolució jurídica*»

La recerca, i l'òptica, d'Olivares s'inscriu, doncs, en aquesta historiografia del conflicte social i rural que presta tanta o més atenció a l'absència de revoltes (per què no es revoltava aquella gent?) que no pas als grans i dramàtics aixecaments camperols (excepcionals, en realitat, i de final tan previsible o catastròfic, en general); i que recerca, i pondera, en conseqüència, les modalitats de resistència i fins i tot de negociació i transacció quotidiana («clientelisme», «paternalisme», etc.) dels «febles» davant els «poderosos». Un exemple autoritzat, i relativament recent, d'aquest corrent pot ser l'obra, de títol inequívoc i influx thompsonià, de J. C. Scott, *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance* (New Haven, Yale U. P., 1985) —i del mateix autor, encara, *Domination and the Arts of Resistance* (New Haven, Yale U. P., 1990). Però, també,

i força abans, alguns treballs clàssics d'E. J. Hobsbawm («Peasants and Politics», *The Journal of Peasant Studies*, vol. 1, núm. 1 (1973); trad. cast., Barcelona, Anagrama, 1976) o de March Bloch.

Una cita d'aquest darrer encapçala, i no pas per casualitat, és clar, l'estudi d'Olivares: «*Presque toujours vouées à l'échec et au massacre final, les grandes insurrections étaient, de toute façon, trop inorganiques pour rien fonder de durable. Plus que ceus feux de paille, les luttes patientes et sourdes, obstinément poursuivies par les communautés rurales, devaient être créatives*» (*Les caractères originaux de l'histoire rurale française*; trad. cast., Barcelona, Crítica, 1978, p. 422). Ben entès, això tampoc no vol dir que la violència (i la «lluita de classes») sigui absent del conflicte: de fet, hi recorren, simultàniament, abans o després, uns i altres; senyors, per descomptat, però també vassalls i universitats, arribat el cas. Però la «via legal» feia possible l'adopció d'unes estratègies que estaven vedades, per definició, en cas d'aixecament armat. Així, el sol fet d'impugnar una determinada exacció podia significar, en realitat, i mentre l'afer era anys i panys *sub iudice*, una forma de congelar «l'extracció d'excedent». Altrament, la coneguda lentitud o dilació de l'oposició legal tampoc no era necessàriament negativa; sobretot perquè engendrava, entre la gent del comú, una (diguem-ne) cultura d'oposició local i de llarga durada, que passava de pares a fills i que mantenia tant la cohesió com l'esperit de resistència de la comunitat rural. Això sí, tot plegat costava diners... Però l'estudi d'Olivares mostra prou bé que les comunitats no sols podien pagar (llevat, és clar, de conjuntures excepcionals, com ara la postguerra dels Segadors), sinó que, a més, creien que pagava la pena.

El resultat salta a la vista: la Catalunya dels Àustria conegué, talment com altres indrets geopolítics, una autèntica «revolució jurídica» en el decurs dels segles xvi i xvii. Ara bé, aquesta «revolució», que sovint es presenta com una revolució «des de dalt», auspiciada i sostinguda per una monarquia interessada a consolidar-se, i en refrenar una aristocràcia indòmita, ací (i en altres latituds, potser?) hauria estat, en realitat, una revolució empesa i sustentada «des de sota»: fou l'acció col·lectiva de viles i pobles, i els seus diners, en definitiva, allò que hauria consolidat una audiència o magistratura reial, i, de retop, el rei mateix, si calia.

Feudalisme o individualisme agrari?

Quin era, però, el sentit de tanta litigació comunal? indefectiblement antisenyorial o antifeudal només? Olivares és ben conscient de tractar amb un subjecte històric ambigu o ambivalent: la comunitat rural. De fet, la tipologia mateixa de l'activitat litigant palesa els antagonismes intestins de tota «comunitat»: entre alguns «poderosos» locals o «terratinents» (forasters) que es diuen o volen exempts fiscalment, i que pretenen potser emparar-se o aprofitar-se dels comunals, i la resta de veïns, per exemple; o bé, entre pobres i rics, en suma. Ara bé, al costat d'aquesta «dinàmica desagregativa» n'hi ha una altra —diu Olivares— de signe contrari, «agregativa» (p. 38). Així, la comunitat —i la solidaritat o l'unanimitat que n'és el fonament— existeix o s'activa —talment com la «classe», almenys en l'accepció thompsoniana del terme— sota determinades pressions o circumstàncies favorables; és a dir, sempre enmig i arran de determinats conflictes (assenyaladament, amb l'«exterior», tant si és el senyor del lloc o una vila rival com si es tracta de la fiscalitat reial o els allotjaments militars), i ni que sigui, és clar, sota l'ègida o direcció dels elements més benestants i influents de la comunitat (quelcom inevitable, sobretot en cas de conflicte «legal»).

No sembla pas que aquest concepte de comunitat, emprat o defensat per l'autor, hagi de suscitar massa controvèrsia: la noció thompsoniana del «fer-se» i «desfer-se» en funció del conflicte i de la seva percepció és tan solvent o suggerent aplicada a la comunitat com a la classe. En canvi, allò més discutible serà potser la lectura «feudal» (o antifeudal, en realitat) que Olivares fa de tot plegat. En d'altres paraules, l'origen de la litigació comunitària i el seu auge cal atribuir-lo, sobretot, a la persistència d'un feudalisme «robust», tal com argumenta no sols l'autor, sinó també Eva Serra, al pròleg; o fóra, al contrari, un resultat més aviat dels avenços de l'individualisme agrari i els conflictes intracomunitaris subseqüents?

La tipologia dels litigis i, sobretot, la «sociologia» de les parts en conflicte abona, certament, la interpretació d'Olivares. L'antifeudalisme, si més no, és evident en el cas dels litigis de reversió a la Corona, rebuig dels monopolis senyoriais i resistència a capbrevar o a pagar un o altre delme (sempre que el delme i la capbrevació estiguin en mans de senyors feudals); tot plegat, una mica més de la tercera part del còmput total de litigis. Altrament, la solidesa del feudalisme s'observa prou bé en alguns llocs o conjuntures, com ara la reacció senyorial desfermada pel duc de Cardona per terres del marquesat de Pallars i el comtat de Prades a les acaballes de la guerra dels Segadors (pàgs. 483-501). Tant o més significatiu, però, és el fet que una mena o altra de senyors —laics o eclesiàstics; «nobles», «donzells», «bisbes», «monestirs...»— figuren implicats, per activa o per passiva, com a actors o com a reus, en més de la meitat de casos o causes del període (pàg. 125, quadre núm. 2); «un fet que destaca el caràcter antisenyorial de la conflictivitat aportada a l'Audiència», remarca Olivares (pàg. 126). És clar que també es podria dir —o emfasitzar— que hi ha una altra meitat de casos que no tenen aquest caràcter (és el conegut efecte o joc òptic de l'ampolla mig buida o mig plena). Sigui com sigui, l'hora de l'«individualisme agrari» o la diferenciació pagesa no seria arribada encara: «en els segles xvi i xvii —escriu l'autor— la diferenciació social de la pagesia no era encara una qüestió decisiva» (pàg. 39). I Eva Serra, la prologuista de l'obra, corrobora: «les relacions de domini i d'explotació encara tenen [al primer Sis-cents] la seva expressió més decisiva en el marc de la baronia, i la condició de vassall encara preval i sobredetermina el conjunt de les relacions socials, fins i tot les existents entre emfiteutes i subemfiteutes» (pàg. 15).

És ben possible. Els dietaris o les memòries de pagesos del període —sempre pagesos grassos, almenys comparativament parlant— prou que s'exclamen d'una imposició senyorial o una altra; i alguns, a més, no dubten de referir el calvari particular que han hagut de passar pel fet d'haver-se plantat davant del senyor local o els seus agents. Però si el feudalisme era encara tan aclaparador com suggereixen algunes lectures «pessimistes» de la Sentència de Guadalupe, aleshores, com, i quan, s'ha pogut engendrar una pagesia benestant, i no sols benestant, sinó rendista i hisendada (R. CONGOST, *Els propietaris i els altres*, Vic, Eumo, 1990, per posar un exemple)?

Els pagesos i la polis

La contribució d'Olivares també és prou rotunda i suggerent en aquest punt, però. Perquè, de vegades, hom explica l'origen i l'ascens social d'una pagesia benestant catalana —i el seu corol·lari, la crisi d'una certa senyoria, almenys— en termes merament o asèpticament emfiteutics; com si tot plegat fos el resultat anunciat o inevitable del simple joc econòmic entre el domini útil (el «bo», i carregat de futur, a més de tants avantatges immediats) i el domini directe (escleròtic i progressivament obsolet). Però això fóra —adverteix Olivares— oblidar la política (i la «lluita de classes»). Perquè, de fet, els

pagesos grassos s'han consolidat tant a costa (o en contra) dels pagesos petits (diferenciació social) com dels senyors feudals (resistència antisenyorial); i no sols mitjançant l'avantatge econòmic que treien de les seves terres o del treball d'altri, sinó també, i alhora, a través de l'actuació o implicació política, al capdavant de la universitat local, i enfront d'uns senyors que els volien arrabassar pastures, collites (delmes) o parcel·les d'autogovernament (que eren, tard o d'hora, una altra font de recursos econòmics). En paraules de l'autor: *«La contradicció entre el domini útil i el senyor directe... no s'hauria desenvolupat de manera sostinguda únicament impulsada per les lleis econòmiques de control de la producció i d'accés al mercat. Aquest procés en defensa de la quasi propietat resulta impensable sense la lluita de classes per tal d'impedir que els senyors i altres rendistes modifiquessin a favor seu les relacions socials de producció, amb la usurpació del domini útil i de les terres comunals»* (pàgs. 39-40).

En aquesta brega o resistència —i encara en d'altres— els pagesos —els grassos i també els altres— no estaven sols, però. És a dir, no eren només emfiteutes més o menys «individualistes» i benestants, segons els casos, sinó que, en general, eren, a més, membres més o menys reconeguts d'una o altra corporació «política»: la universitat, la parròquia, la confraria... I com a tals, tampoc no es desentenien —ni podien— de la política ni de les institucions del país, tal com mostra, entre altres exemples, un memorial de les universitats de Lluçà i Lluçanès, adreçat a l'Audiència l'any 1610, i on es demanava no sols la reversió a la jurisdicció reial, i un seguit de «privilegis» d'autogovernament local, sinó també la seva participació —amb «vot y veu»— en les corts catalanes (pàgs. 41-42). L'estudi d'Olivares, doncs, és també la reparació d'un oblit massa freqüent: el dels pagesos i vilatans, i la seva resistència, més o menys reeixida segons els casos, però que també feia història, i que *«intervenia directament en la configuració concreta del règim feudal i de l'estat absolutista»* de la Catalunya dels Àustria (pàg. 35). Tot un (altre) mèrit en un moment historiogràfic (però són ja una colla d'anys!) de «reialisme» desenfrenat, quan la història sembla que torna a ser cosa dels de sempre.

XAVIER TORRES